

MATEJ PAPIK

NIEKTORÉ PROBLÉMY Z OBLASTI TEÓRIE VYUČOVANIA ZEMEPISU

In the article some problems from the theory of teaching geography have been submitted very briefly. Substantially the matter is in a more effective practice in teaching, in a successive introduction of independent works of pupils and in this way a new view of the structure of lesson as well.

Otázky modernizácie vyučovania zemepisu a zemepisného vzdelávania našej mládeže sú stále veľmi aktuálne. Letný pohľad na ostatných 20 rokov ukazuje i v teórii vyučovania zemepisu snahu o nový obsah zemepisného vzdelávania. Žiaľ, prax sa nepridržiavala vždy tohto úsilia, a tým sa stalo, že vyučovacia prax nedosahuje vždy vytýčený cieľ. Tradičný spôsob výuky zemepisu na našich školách je v mnohých prípadoch málo efektívny, ba veľmi často obchádzanie a neznalosť nových pohľadov na prácu učiteľa a žiakov pri vyučovaní zemepisu je i brzdou nových a účelných tendencií a progresívnych požiadaviek na obsah zemepisného vzdelávania.

Všimnime si niektoré metodické otázky usilujúce sa o novú, podstatne efektívnejšiu prax vyučovania, o to, aby vyučovanie zemepisu na škole lepšie plnilo svoje úlohy v rámci komunistickej výchovy našej mládeže. Sú to predovšetkým otázky, ktoré by mohli byť podnetom k práci v odborných skupinách pre školskú geografiu, ako aj na hľadanie spôsobov a možností ich riešenia v rámci zemepisej spoločnosti. Ide o otázky, ktoré by mohli zaujímať čo najväčší počet učiteľov-zemepiscov, a o podujatia, ktoré by sa stali účinným a cieľavedomým pomocníkom v pedagogickej práci učiteľov.

Pri pozorovaní vyučovania zemepisu na ZDŠ sme napríklad skúmali otázku metód a postupov vyučovania v procese vyučovacej hodiny, a to v priamej súvislosti s technikou vyučovania zemepisu. Vychádzali sme zo skutočnosti, že mnoho žiakov pri doterajšej technike vyučovania na hodine nepracuje. Príčin je veľa. Vo väčšine prípadov sú to však nedostatočne premyslené metódy a formy vyučovania, ktoré učiteľ vo svojej práci používa. Na vyučovacích hodinách sa nezavádzali nové pracovné formy, aktivizácia vyučovania ustrnula. Tieto negatívne stránky badať nielen u niektorých mladých učiteľov, ale aj u starších, u ktorých sa predpokladá, že im získané viacročné skúsenosti pomáhajú zlepšovať vyučovaciu prax.

Na základe týchto poznatkov sme skúmali problém podrobnejšie a došli sme k záveru, že jedna z príčin väzí aj v tom, že učitelia nezaraďujú do pedagogického procesu takú učebnú činnosť žiakov, ktorá by bola efektívna, nielen kým ide o skvalitňovanie vyučovacej praxe, ale i upevňovania zemepisného učiva. To znamená, že do vyučovacích postupov musíme zaradiť vo väčšej miere taký druh samostatných prác žiakov, ktorý by umožňoval v každom smere skvalitniť zemepisné vzdelanie žiakov.

V tomto školskom roku sme pristúpili na niektorých školách k zavádzaniu samostatných prác žiakov, a to nielen na vyučovacích hodinách, ale aj mimo vyučovania. Z didaktického hľadiska sme samostatné práce žiakov roztriedili do troch skupín. Chceme docieľať, aby postupným zemepisným vzdelávaním žiakov sa úmerne zvyšovala i náročnosť na myšlienkové operácie obsiahnuté v jednotlivých samostatných prácach vo všetkých troch skupinách.

Zavádzaním samostatných prác sa postupne snažíme vylúčiť z tradičnej techniky opisnosť v učive, nastolovať problémový prístup, snažiť sa o to, aby prostredníctvom samostatných prác žiak nielen dostal včas zemepisné informácie, ale aby si ich aj cvičením osvojil a mohol zemepisnú látku i aplikovať. Samostatné práce žiakov majú byť teda príležitosťou na porozumenie vybraného celku zemepisného učiva. Chceli by sme, aby sa samostatné práce žiakov stali i v zemepise základnou formou učebnej činnosti. Z uvedeného vyplýva aj potreba vytvoriť systém samostatných prác s mapami. Pozornosť v tomto smere bude potrebné zamerať jednak na jednotlivé objekty obsahu mapy, jednak na metodicky správne premyslené čítanie mapy.

Nadhodili sme problematiku samostatných prác žiakov v zemepisnom vyučovaní. Ako vidieť, je to zložitý problém, ktorý sa nemálo bude dotýkať aj samej štruktúry vyučovacej hodiny.

Keď hovoríme, že cieľom vyučovania je vytvoriť vo vedomí žiakov obraz zemskeho povrchu, že žiakom máme pomôcť, aby si mohli prírodu predstaviť tak ako vyzerá v skutočnosti, to znamená, že tento obraz nesmie byť len mechanickým súhrnom mien, čísiel a údajov, ale živou skutočnosťou, ktorú žiaci pochopili v jej hospodárskom a politickom zmysle a obsahu. Za každým zemepisným menom, tvarom, objektom musí žiak vidieť výsledok prírodného a hospodársko-spoločenského diania, a nielen to, musí vidieť i ďalšiu perspektívu tohto diania. Teda nestačí, aby žiak len počul, videl a zapamätal si, čo učiteľ vysvetľuje, ale to, čo vníma, musí aj chápať.

Keď sme zdôrazňovali, že pochopenie zemepisného učiva chápeme ako stupeň vzdelanostnej stránky žiaka, zmienime sa niekoľkými slovami aj o ďalšej otázke, ktorá vyplýva z predošlej — o vyučovacej hodine. Keď analyzujeme zemepisnú učebnú látku hociktorého ročníka, zisťujeme, že na každej hodine žiaci majú získať nové vedomosti, predstavy, má sa prehĺbiť a upevniť ich zemepisné vzdelanie. Zemepis ako školský predmet je charakteristický tým, že na rozdiel od ostatných učebných predmetov má prevahu hodín s novým učivom. Vzdelávacia úloha zemepisu sa teda musí plniť iba procesom osvojovania.

Nebudeme rozoberať bežnú štruktúru vyučovacej hodiny. Položíme si však otázku, či tento typ vyučovacej hodiny zabezpečuje geografické myslenie, či štruktúra tohto typu vyučovacej hodiny dáva možnosť plne uplatniť druhy súvislostí — od tej najjednoduchšej až po logickú — ktoré vyjadrujú vzájomný vzťah medzi javmi rozličného rázu. Zaiste nie. Keď hovoríme o modernizácii výuky, modernizačnú stránku musíme vidieť v každej vyučovacej hodine v tom, že pred triedny kolektív žiakov postavíme určitý problém javu, krajiny, oblasti, ktorý je pre učivo špecifický a ktorý tvorí jadro vyučovacej hodiny. Vtedy bude hodina aj cielavedomá. Inými slovami — učivo musí byť podriadené cieľu hodiny, tým aj štruktúra celej hodiny bude závisieť od zvláštnosti javu, oblasti, krajiny, teda od úloh, ktoré učiteľ postavil pred triedu.

Zainteresovanosť žiakov na učení na vyučovacej hodine nám nemálo zabezpečiť práce žiakov. V tomto prípade však pôjde zo strany učiteľa o zistenie stupňa obťažnosti témy, učebnej látky, vymedzenie a použitie správnych metód pri vysvetľovaní jednotlivých hlavných a vedľajších pojmov, metodické rozpracovanie pojmotvornej činnosti, vytváranie správnych predstáv u žiakov a pod. Po tejto príprave zo strany učí-

veľa môže pristúpiť k realizácii samostatných prác žiakov. Tento spôsob práce od učiteľa vyžaduje dobre premyslenú sústavu úloh a cvičení na každú vyučovaciu hodinu. Formulácia musí byť jednoduchá a presná. Vypracovanie úlohy môže byť ústne alebo písomné. Je výhodné používať na hodine obidva spôsoby vypracovania úloh. Práce sa majú zadávať aj v domácej príprave. Pozrime sa na štruktúru hodiny s novým učivom a zaradením samostatných prác žiakov.

V prvej časti hodiny učiteľ prikróči k upevňovaniu staršieho učiva, a to nielen z minulej hodiny, ale aj z učiva z predchádzajúcich 2—3 hodín. Tento spôsob sa nám veľmi dobre osvedčil z toho hľadiska, že učiteľ má možnosť jednoduchými cvičeniami, príkladmi viesť žiakov aplikáciami a aktualizáciami k pochopeniu javu na základe širších vedomostí ako len z učiva predchádzajúcej hodiny. Napríklad pri preberaní tematického celku v 6. roč. na ZDŠ *Podnebie na zemeguli* učiteľ môže v tejto časti hodiny so žiakmi riešiť konkrétnu úlohu medzi javmi fyzickogeografického rázu, napr. podnebie určitého mesta a jeho závislosť od geografickej šírky, od reliéfu, mora, morských prúdov. Veľmi dobre sa tu využije práca s mapami i učebnica. Uvedený príklad môže byť buď kolektívnou úlohou, buď samostatnou prácou pre určitú skupinu žiakov. V tejto časti vyučovacej hodiny, a to zdôrazňujeme, učiteľ prenáša aktivitu na žiakov, sám len riadi, vyvoláva proces aj reprodukciu učiva. Treba zdôrazniť, najvyužívanejšou pomôckou tu má byť práca s príručnými mapami v atlase.

V hlavnej časti, t. j. vo vysvetlení novej látky, aktivita práce je rozdelená medzi učiteľa a žiakov. Žiaci nesmú zostať pasívnymi činiteľmi. Učiteľ pri rozvádzaní učiva práce v pojmotvornej činnosti vedie žiakov k tomu, aby už z upevnených vedomostí pokúšali sa robiť závery sami. Učiteľ vedie logické myšlienkové operácie, ktoré u žiakov vyúsťujú do aktívneho premýšľania učiva.

Na druhej strane, keď nové učivo, ktoré učiteľ má vysvetliť, nie je také obťažné, môže učiteľ dať žiakom potichu prečítať text z učebnice a uložiť im samostatnú prácu zameranú viac-menej na zovšeobecnenie látky. Môžu to byť napr. úlohy na základe číselného materiálu, vyhotovenie diagramov, kartoschém, vypracovanie súvislostí medzi týmito indexami a pod.

Záverečnú časť hodiny vždy prenecháme činnosti žiakov. Učiteľ ich vedie k praktickému zovšeobecňovaniu a upevňovaniu učebnej látky. Treba zdôrazniť, že proces učenia v tejto časti hodiny vrcholí, t. j. krivka aktivity kulminuje.

Včom váží význam uvedenej štruktúry vyučovacej hodiny s novým učivom (podaný veľmi stručne)? Cvičenia, samostatné práce vedú žiakov prirodzenou cestou k uplatneniu nielen ich skúseností a vedomostí, prípadne i otázok učiteľovi, ale čo je hlavné, v psychike žiaka sa vytvárajú priaznivé podmienky a postupne sa realizuje aktívny postoj k vyučovaniu zemepisu. A v pedagogickom procese vyučovania zemepisu ide hlavne o to. Na to sa často zabúda. Toto chápanie je vlastne rozhodujúcim prínosom k aktívnemu upevňovaniu zemepisných vedomostí, pretože zodpovedá všetkým pedagogicko-psychologickým požiadavkám. Možno sa tento proces aktívnej činnosti žiakov zameraný na upevňovanie zemepisných vedomostí v pedagogickom procese zdá veľmi zložitý. Pripúšťam, že je. Vyžaduje od učiteľa dôkladnejšiu a premyslenejšiu prípravu a uplatnenie všetkých didaktických a pedagogicko-psychologických zákonitostí. Je to cesta, ktorá umožňuje postaviť výuku zemepisu na vyšší stupeň, kde logické operácie spolu s praktickými úlohami vytvárajú z vyučovacej hodiny skutočne efektívnu výuku zemepisu. Tým som súčasne chcel aj potvrdiť, že teória vyučovania bude musieť ešte vyriešiť významné úlohy.

Otvorených otázok je veľa. Otázka grafického prejavu vo vyučovaní zemepisu, využitie učebných pomôcok, hodnota a význam zemepisných parciel a pod. — to sú

zatiaľ určité problémy, ktoré sa budú musieť vyriešiť. Je potrebné ich formou diskusií, seminárov, prednášok a výskumom sústavne objasňovať. Domnievam sa, že i prostredníctvom jednotlivých odbočiek geografickej spoločnosti na Slovensku, veď popularizácia geografie je tiež úlohou uvedenej spoločnosti, aby sa v odbornej komisii preškolskú geografiu mal vypracovať plán prednášok a seminárov pre učiteľov zemepisu. Tento plán by realizovali v jednotlivých odbočkách vybraní odborníci — prednášatelia, ktorí by odovzdávali svoje poznatky z výskumu učiteľom, tým ich aktivizovali, a tak pomáhali zlepšovať pedagogický proces vyučovania zemepisu. My v našej odbočke máme prvé dobré skúsenosti, ktoré budeme ďalej rozširovať.

Nastolili sme niektoré otázky zamerané na aktívnu prácu žiakov na vyučovacej hodine. Nehovorili sme o nich podrobne, vyslovili sme len tézy, ktoré v rozpracovanej metodike výskumu budeme overovať v praxi. No doterajšie výsledky naznačujú, že sa vypracovaná teória v praxi overuje ako prínos kvalitného upevňovania zemepisných vedomostí. I vhodnosť zavádzať zemepisné pracovné zošity (v novom chápaní) by mal overiť výskum a prax. Doterajšie zemepisné zošity sú viac-menej len formálne. Nehovorili sme o jednotlivých krokoch, postupoch, ktoré chceme uplatniť v novej štruktúre vyučovacej hodiny. Zostáva veľa otázok, ktoré bude potrebné riešiť i z psychologického hľadiska. Tu nás čaká veľa práce vo výskume. Prvé výsledky sú však kladné a budeme ich postupne zavádzať do ďalších tried. Takto riešime teóriu vyučovania zemepisu v praxi.

LITERATÚRA

1. Doubrava J., *Kapitoly z metodiky vyučovania zemepisu*, SPN, Bratislava 1963. —
2. Mokrov N. I., *O vedeckej úrovni vyučovania zemepisu v škole*, ZVŠ, roč. 1. — 3.
3. Selijevskaja A. A., *Použitie porovnávacej metódy pri vyučovaní zemepisu*, ZVŠ, roč. 1. —
4. Tichý O. — Janka J., *Vzdelávaci a výchovné úkoly zemepisu*, ZVŠ, roč. 5.

Matej P a p i k

SOME PROBLEMS OF THE TEACHING THEORY OF GEOGRAPHY

The author proposes to elaborate in special groups for school geography a plane of lectures and enterprises for the teachers of geography in the framework of the Slovak Geographical Society.

In the lectures the main attention should be paid to new effective aspects in geography teaching. It is necessary to make efforts by means of various undertakings to lead the teachers to introduce such an educational activity which from the standpoint of the modernization of education would be effective not only as for improvement of educational practice but also as for the strengthening of geographical subject matter.

From the Slovak translated by P. M i š š e j e